

Maxbuba B. XUJAMKULOVA,

PhD, dotsent, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: m.xujamkulova@nuu.uz, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9589-497>

Professor L.Raupova taqrizi asosida

IJTIMOYIY TARMOQ MATNLARIDA FOKUS VA DEFOKUSLASHNING KOMMUNIKATIV- PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada nutqiy muloqotdagi pragmatik fokus va defokuslash hodisalarining kommunikativ-pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Fokus tushunchasi axborotning muloqot jarayonida muayyan komponentlarini oldingi planga chiqarish, defokuslash esa ayrim komponentlarning ikkilamchi fokus yoki fon holatiga o'tkazilishi sifatida talqin qilinadi. Nutqiy muloqotda adresat e'tiborini boshqarish va yashirin kommunikativ maqsadni yuzaga chiqarishda fokuslash vositalarining o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: pragmatik fokus, defokuslash, ijtimoiy tarmoq matni, kommunikativ maqsad, nutq strategiyasi, presuppozitsiya, baholash, adresat, diskurs.

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОКУСИРОВКИ И ДЕФОКУСИРОВКИ В ТЕКСТАХ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Аннотация

В статье анализируются коммуникативно-прагматические особенности явлений прагматического фокуса и дефокуса в речевом общении. Понятие фокуса трактуется как выведение на первый план определённых компонентов информации в процессе общения, а дефокус – как перевод некоторых компонентов во вторичный фокус или фоновое состояние. Показывается роль средств фокусировки в управлении вниманием адресата и выявлении скрытой коммуникативной цели в речевом общении.

Ключевые слова: прагматический фокус, дефокусирование, медиадискурс, коммуникативная цель, речевая стратегия, пресуппозиция, оценочность, адресат, дискурс.

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC FEATURES OF FOCUSING AND DEFOCUSING IN SOCIAL MEDIA TEXTS

Annotation

The article analyzes the communicative-pragmatic features of focusing and defocusing in speech communication. The concept of focus is understood as highlighting certain components of information in the communication process, while defocusing is seen as shifting some components to a secondary focus or background state. The role of focusing tools in managing the listener's attention and revealing hidden communicative goals in speech communication is also explained.

Keywords: pragmalinguistics, pragmatic focus, backgrounding, media discourse, communicative intention, speech strategy, presupposition, evaluation, addressee, discourse.

Kirish. Pragmatik fokusning tayanch tushunchalaridan hisoblangan presuppozitsiya, tagma'no hodisalar kontekstda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarni nutqiy muloqotda namoyon etadi. Kommunikativ jarayonda so'zlovchining intensiv maqsadini ifodalovchi yana bir hodisa borki, pragmatik fokuslash-defokuslash hodisasidir. Ushbu tushuncha nisbatan yangi hodisa sifatida qo'llanila boshlanmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarining faqat nominativ yoki grammatik xususiyatlarini tavsiflash bilan cheklanmay, ularning real kommunikativ vaziyatdagi funksiyasini aniqlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Pragmatik fokuslash aynan shu nuqtada til tizimi, nutq faoliyati, so'zlovchi maqsadi va adresatning interpretativ faoliyati o'rtasidagi munosabatni tadqiq etadi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya sharoitida bir xil til birligi turli kontekstlarda turlicha kommunikativ yuklama kasb etishi mumkin.

Fokus va fon munosabati mazkur jarayonni tushuntirishda muhim nazariy vositalardan biridir. A.L. Brattsevaning tadqiqotida (de)fokuslash muayyan vaziyat yoki obyektning ayrim elementlarini ajratish yoki susaytirish bilan bog'liq kognitiv mexanizm sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuvni pragmatik fokuslash nuqtayi nazaridan davom ettirish

o'zbek mediadiskursida so'zlovchi yoki matn muallifi adresat e'tiborini qaysi axborotga yo'naltirishi, qaysi ma'lumotni fon holatida qoldirishi va bunday tanlov qanday kommunikativ natijaga olib kelishini aniqlash imkonini beradi.

Muallif maxsus o'zgarishda diqqatning qayta taqsimlanishi muhimligini ko'rsatadi[1]. So'zlovchi nutqiy muloqot jarayonida uzatilayotgan axborotning qaysi qismini fokuslash va qaysi qismini defokuslash kerakligini o'zi hal qiladi.

Kun.uz rasmiy saytida (<https://kun.uz/kr/news/2026/08/26/samarqandda-odamlarni-juda-katta-summaga-chuv-tushirgan-ichki-ishlar-xodimi-8-yilga-qamaldi>) berilgan ushbu maqolani pragmatik tahlil qilamiz: "Samarqandda odamlarni juda katta summaga chuv tushirgan ichki ishlar xodimi 8 yilga qamaldi" mavzusidagi maqolada muallif tinglovchi fokusini chuv tushirgan shaxsning ichki ishlar xodimi ekanligiga qaratgan. Firibgarlikda aybdor deb topilgan Bunyod Yazdonov IIB yo'l-harakati xavfsizligi xizmati leytenantiga bo'lgan. Unga ishonib aldangan fuqarolarning ishonchiga avvalo uning formasi va lavozimi sabab bo'lgan. Odamlar uni davlat tizimi vakili sifatida qabul qilgan. Chunki u fuqarolar oldiga formada, xizmat mashinasida kelgan. Odamlardan qimmatbaho mashinalarini sotib berishini,

qisqa muddatda pullarini qaytarib berishini aytib ishontirgan[16]. Ushbu matndagi “Унга ишониб алданган фуқароларнинг ишончига аввало унинг формаси ва лавозими сабаб бўлган” propozitsiyasi butun bir axborotda jinoyat qilgan shaxsning oddiy fuqarodan farqli ravishda “formali xodim” birlashtirishga fokusni qaratib, uni fon holatiga olib chiqqan.

Fokus tushunchasi lingvistik tadqiqotlarda turli nazariy maktablar doirasida izohlangan. Kognitiv yondashuvda u inson e'tiborining ma'lum bir obyekt, belgi yoki munosabatga yo'naltirilishini ifodalasa, funksional-pragmatik yondashuvda axborotning kommunikativ jihatdan muhim qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli fokusni faqat gapning sintaktik tuzilishidagi bir komponentning ajratilishi bilan tenglashtirish yetarli emas. Pragmatik fokus faqat grammatik yoki semantik hodisa emas, balki so'zlovchining kommunikativ strategiyasi bilan bog'liq diskursiv mexanizm sifatida asoslanadi. Obyekt yoki vaziyatning ayrim elementlarini ajratib ko'rsatish, defokuslashni esa ularni susaytirish sifatida izohlaydi. U axborotning bir qismi birlamchi fokusga, verbalizatsiya qilingan, biroq alohida ta'kidlanmagan qismi ikkilamchi fokusga, verbalizatsiya qilinmagan, ammo mazmunni tushinishda potensial ahamiyatga ega qismi esa fonga tegishli ekanini ko'rsatadi[1].

Pragmalingvistik tahlilda uch hodisa – birlamchi fokus, ikkilamchi fokus va fon – kommunikativ maqsadni aniqlash uchun qo'llaniladi. Masalan, “Aynan shu qaror hudud rivoji uchun muhim” gapida “shu qaror” birlamchi fokusga chiqarilgan. “Rivoj uchun muhim” esa predikativ bahoni bildiradi. Adresat uchun aynan qarorning o'zi muhim axborot sifatida ajratiladi.

Fokuslashning pragmatik mohiyati shundaki, u adresatga “nimaga e'tibor berish kerak?” degan interpretativ yo'nalish beradi. Shuning uchun fokuslashni kommunikativ strategiyaning mikrokomponenti sifatida ham ko'rish mumkin. So'zlovchi barcha axborotni bir xil darajada taqdim etmaydi; u ma'lum qismlarni dolzarbligiga urg'u beradi, ayrim bo'laklarini fonlashtiradi.

O. K. Irisxanovanning fokus hodisasi haqidagi qarashlari ham til birliklarining kontekstda turlicha xususiyat kasb etishini tushuntirish uchun muhimdir. A.Brattseva tadqiqotida ham aynan diqqatning qayta taqsimlanishi va konseptual komponentlarning saliyentligi ma'no modifikatsiyasining asosiy omillaridan biri sifatida ko'rsatiladi[1].

Mediadiskurs ommaviy auditoriyaga yo'naltirilgan kommunikativ maqom sifatida o'ziga xos pragmatik xususiyatlarga ega. Unda muallif bir vaqtning o'zida axborot berish, voqeani izohlash, baholash, auditoriyani ishontirish va muayyan munosabat shakllantirish vazifalarini bajarishi mumkin. Shu sababli mediamatnda axborotning qanday tartibda berilishi va qaysi birliklar alohida ajratilishi katta ahamiyat kasb etadi.

Mediadiskursda pragmatik fokus sarlavha, leksik takror, sintaktik inversiya, ta'kid yuklamalari, modal birliklar, baholovchi so'zlar, son-miqdor ko'rsatkichlari, qarama-qarshi qo'yish va kontekstual presuppozitsiya orqali yuzaga kelishi mumkin. Bunday vositalarning har biri adresat e'tiborini muayyan axborot markaziga yo'naltiradi.

Masalan, “Eng muhim natija – yangi tizimning ishga tushirilgani” konstruksiyasida “eng muhim natija” birlashtirish baholash orqali keyingi axborotni fokuslaydi. “Aynan”, “faqat”, “hatto”, “balki”, “albatta” kabi birliklar esa kommunikativ nuqtayi nazardan fokus markazini belgilashda xizmat qilishi mumkin. Bunday grammatik birliklar presuppozitsiya hodisasida ham qo'llaniladi, presuppozitiv tahlilda propozitsiyadagi ma'lum bir bo'lakning qo'shimcha

propozitsiyani anglatishiga ishora qiladi. Masalan, Majlisda faqat Gulbahor ishtirok etmadi propozitsiyasida faqat bo'lagi qolgan barcha ishtirok etdi degan qo'shimcha propozitsiyani beradi.

Ijtimoiy tarmoq matnlarida fokus asosan sarlavhadayoq namoyon bo'ladi. Sarlavha butun matnning interpretativ yo'nalishini belgilaydi. Agar sarlavhada voqeaning ijobiy natijasi fokusga chiqarilsa, asosiy matn ham adresat tomonidan shu nuqtayi nazardan o'qilishi ehtimoli ortadi. Agar muammo yoki ziddiyat fokuslansa, matnning pragmatik yo'nalishi boshqacha shakllanadi. Ijtimoiy tarmoqning rasmiy saytidagi ushbu maqola fokus matn sarlavhasidayoq berilganligini ko'rish mumkin:

“O'lim farishtasi emasmiz” – tez tibbiy yordam feldsheri

Alyor Saidmirzayev 35 yildan beri Farg'ona shahar Tez tibbiy yordam bo'limida feldsher bo'lib ishlaydi. Kasbining issiq-sovug'i, pastu-balandini tigan qahramonimiz sohaning bugungi kundagi holati, ishdagi mas'uliyat hamda odamlarning shifokorlarga bo'layotgan munosabati haqida so'zlab berdi. “Chaquiruvga borganimizda ba'zan bizni haqorat qilishadi, kezi kelganda kaltaklashadi ham, lekin barchasiga chidaymiz”, – deydi u[17]. Matn sarlavhasidan ayonki, tez tibbiy yordam hodimlariga nisbatan norozilik bo'lganligi “o'lim farishtasi” birlashtirish hayot qutqaruvchi – tibbiyot xodimiga nisbatan qarama-qarshi ma'noda qo'llanilishi orqali fokus qo'llanilgan.

Fokuslashni axborotni tanlashning oddiy texnik usuli emas, balki diskursiv boshqaruv mexanizmi deb baholash mumkin. Kommunikativ maqsad so'zlovchi yoki matn muallifining nutq orqali erishmoqchi bo'lgan natijasini bildiradi. Pragmalingvistika nuqtayi nazaridan bir xil mazmun turli maqsadlarda ifodalanishi mumkin. Bunda fokusning o'zgarishi kommunikativ maqsadni ham o'zgartiradi.

Masalan: “Yangi loyiha ishga tushirildi” – neytral axborot berishga yaqin. “Aynan yangi loyiha hududdagi muammoni hal qiladi” – ishontirish va baholashga yo'naltirilgan. “Nihoyat, yangi loyiha ishga tushirildi” – oldingi kutish yoki kechikish haqidagi presuppozitsiyani faollashtiradi. Uchala konstruksiyada ham voqea bir xil bo'lishi mumkin, biroq fokus va pragmatik yuklama farq qiladi.

Demak, fokuslash kommunikativ maqsadning yuzaga chiqishida uch bosqichli mexanizm sifatida ko'rilishi mumkin: birinchidan, muallif axborot tarkibidan muayyan komponentni tanlaydi, shuningdek, uni til vositalari orqali saliyentlashtiradi, ya'ni ahamiyatligiga ko'ra ajratadi, bundan tashqari, adresatning interpretatsiyasini ma'lum yo'nalishga boshlaydi.

Shunday qilib, pragmatik fokusni kommunikativ maqsad va adresatning kutilayotgan interpretatsiyasi o'rtasidagi bog'lovchi mexanizm sifatida talqin qilish mumkin.

Bilamizki, presuppozitsiya adresatga ochiq aytilmagan, biroq ma'lum bir propozitsiya yoki til birliklari orqali anglashiladigan oldindan qabul qilingan bilimni faollashtiradi. Fokus va presuppozitsiya o'rtasidagi munosabat shundan iboratki, matnning bir qismi fokusga chiqarilganda, boshqa qismi ko'pincha fon sifatida qabul qilinadi. Ana shu fon presuppozitsion axborotni tashkil etishi mumkin. Shu jihatdan fokuslashtirish va presuppozitsiya hodisasi o'zaro yaqin hodisalaridir. Masalan, “Yana yangi islohotlar boshlandi” gapida “yangi islohotlar” fokusga chiqishi bilan birga “avval ham islohotlar bo'lgan” mazmuni presuppozitsion tarzda faollashtiradi. “Yana” birlikning o'zi esa ushbu fonni kuchaytiradi.

Presuppozitsiya ko'pincha adresatning mavjud bilimlari bilan hisoblashishga xizmat qiladi. Muallif barcha ma'lumotni izohlab o'tirmaydi, ma'lum qismlarni fon holatida qoldiradi.

A.Brattsevaning tadqiqotida ham fon tushunchasi verbalizatsiya qilinmagan, ammo tegishli fragmentni tushunish uchun potensial jihatdan relevant bo'lgan axborot sifatida tavsiflanadi[1]. Bu yondashuv presuppozitsion tahlil uchun ham metodologik jihatdan ahamiyatlidir.

Shu asosda pragmatik fokus va presuppozitsiya munosabatini “fokus – aktual axborot Markazi, fon – presuppozitsion va kontekstual tayanch” modeli orqali tavsiflash mumkin. Biroq har qanday fon axborotini avtomatik tarzda presuppozitsiya deb hisoblash mumkin emas, uni ma'lum bir nutqiy muloqot, kontekst va til birliklarining pragmatik xususiyatlari asosida aniqlash zarur.

Mediadiskursning muhim belgilaridan biri baholovchanlikdir. Muallif voqeani faqat xabar qilib qolmay, unga ijobiy, salbiy yoki neytral munosabat ham bildirishi mumkin. Baholovchi birlikning fokusga chiqarilishi matnning pragmatik yo'nalishini keskin o'zgartiradi. Masalan, “Muhim qaror qabul qilindi” va “Kutilgan muhim qaror nihoyat qabul qilindi” konstruksiyalari mazmunan yaqin bo'lsa-da, ikkinchisida “kutilgan” va “nihoyat” birliklari qo'shimcha pragmatik ma'no hosil qiladi. Birinchisi fakti bildirsa, ikkinchisi kutish, vaqt va muallif munosabatini ham faollashtiradi.

Baholovchi fokus adresatga ta'sir ko'rsatishning bevosita vositasiga aylanishi mumkin. Bunda baholashning ochiq shakli bilan bir qatorda yashirin baholash ham mavjud. Metafora, kinoya, qarama-qarshilik va presuppozitsion birliklar orqali adresatga ma'lum xulosa chiqarish uchun sharoit yaratiladi.

A. Brattseva materialida terminlar bilan birga subyektiv baholovchi belgilarni fokusga chiqarish maxsus mexanizmlardan biri sifatida qayd etiladi. Xususan, ilmiy ta'riflarda, odatda, verbalizatsiya qilinmaydigan baholash komponentlari nospetsial kontekstda fokusga chiqishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Defokuslash axborotning ayrim qismlarini ikkilamchi holatga yoki fonga o'tkazish orqali matnning asosiy kommunikativ markazini aniqroq belgilaydi. Bunda muallif biror ma'lumotni butunlay rad etmaydi, balki uning interpretativ ustuvorligini pasaytiradi.

Masalan, “Loyiha iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatlariga ega, biroq eng muhim jihati – uning amaliy samaradorligidir” gapida dastlabki komponentlar ikkilamchi fokusga, “amaliy samaradorlik” esa birlamchi fokusga chiqariladi. Bunday tuzilish argumentativ strategiyani kuchaytiradi.

Defokuslashning yana bir funksiyasi – ortiqcha axborotni ixchamlashtirish. A.Brattseva tadqiqotida nospetsial muloqotda ayrim komponentlarning metonimik kompressiya orqali qisqarishi va ifodaning iqtisodiyliklashishi kuzatiladi. Ijtimoiy tarmoq matnlarida ham auditoriyaning vaqt va e'tibor resurslari cheklanganligi sababli mazmunni ixchamlashtirish muhim kommunikativ talab hisoblanadi.

Biroq defokuslash manipulyativ ta'sir bilan ham bog'lanishi mumkin. Agar muhim qarama-qarshi dalillar fonlashtirilib, faqat ijobiy yoki muallifga qulay jihat fokusga chiqarilsa, adresat voqeani biryozlama qabul qilishi mumkin. Shu sababli pragmatik tahlilda nafaqat fokuslangan komponent, balki defokuslangan komponentlar ham aniqlanishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Brattseva A. L. (De)fokussirovanie kak kognitivnyy mekhanizm v osnove determinologizatsii // Vestnik MGLU. Gumanitarnye nauki. 2018. Vyp. 4 (793). S. 94–107.
2. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
3. Langacker R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008.
4. Iriskhanova O. K. Igry fokusa v yazyke. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 2014.
5. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
6. Yule G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Mey J. L. Pragmatics: An Introduction. Oxford: Blackwell, 2001.
8. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
9. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. Toshkent: Akademnashr, 2013.
10. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. Toshkent: Akademnashr, 2012.
11. Murodova N. O'zbek tilida kommunikativ-pragmatik birliklar tadqiqi. Toshkent, 2019.
12. Novodranova V. F., Motro Yu. B. Modifikatsii terminologicheskikh znacheniy v razlichnykh tipakh diskursa // Vestnik MGLU. 2012. Vyp. 6 (639). S. 102–112.
13. Sukhaia E. V. Diskursivnye strategii populyarizatsii nauchnogo znaniya // Vestnik MGLU. 2012. Vyp. 6 (639). S. 212–219.
14. Bagiyani A. Yu. Kognitivno-diskursivnyy analiz tekhnicheskikh determinologizirovannykh abbreviaturnykh edinit. Tambov: Gramota, 2014.
15. Halskov J. Probing the Properties of Determinologization – the Diasketch // Young Researchers at DCL. Frederiksberg: LAMBDA, 2005. P. 39–63.
16. <https://kun.uz/kr/news/2026/08/26/samarqandda-odamlarni-juda-katta-summaga-chuv-tushirgan-ichki-ishlar-xodimi-8-yilga-qamaldi> (26.08.2026).
17. <https://kun.uz/kr/news/2026/09/06/olim-farishtasi-emasmiz-tez-tibbiy-yordam-feldsheri> (4.09.2026)